

علت شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع) چه بود؟

در زمان خلافت امام علی (ع) چند شورش بزرگ و مهم در فارس، کرمان، سیستان، خراسان و شمال ایران رخ داد که همه آن ها سرکوب شدند. در این مقاله به علت رخ دادن این شورش ها، چگونگی سرکوب آن ها و دلایل ناموفق بودن این شورش ها پرداخته شده است.

نقش امام علی (ع) در فتح یمن ساسانی.

یمن از اواخر سده ششم تا اوایل سده هفتم میلادی به مدت چند دهه به قسمتی از ایران ساسانی تبدیل شد و وقتی که مسلمانان این سرزمین را فتح می کردند، این سرزمین بخشی از شاهنشاهی ایران ساسانی بود. در مورد علت دخالت ساسانیان در یمن و ارتباط آن ها با خاندان حمیریان در کتاب فرمانروایان کوهستان مفصل توضیح داده شده است.

در زمان پادشاهی انوشیروان حبشی هایی که متحد روم شرقی یا بیزانس بودند یمن را از سلطه خاندان حمیر که بر یمن حکومت می کردند خارج کردند. حمیریان سپس از ایران کمک خواستند و ایرانی ها که اصلاً دوست نداشتند یمن در اختیار متحدان بیزانس باشد، به کمک حمیریان شتافتند. در نتیجه اقدامات ساسانیان یمن از دست حبشی ها خارج شد و کمی بعد ساسانیان موفق شدند یک حاکم محلی یا به اصطلاح مرزبان در این سرزمین مستقر کنند.

تلاش برای مسلمان کردن یمن یا لااقل بردن این سرزمین زیر پرچم اسلام از زمان حیات خود پیامبر اسلام آغاز شد. حضرت محمد (ص) بین سال های 628 الی 630 میلادی ابتدا با فرستادن نامه ها و سفیرانی تلاش کرد بدون جنگ یمن را جذب کند. در آن زمان خسرو پرویز پادشاه ایران بود و ساسانیان به دلیل جنگ های طولانی مدت با بیزانس و نیز اختلافات داخلی فرصت چندانی برای رسیدگی به امور یمن نداشتند.

باذان، فرماندار ایرانی یمن خود داوطلبانه مسلمان شد و با گرویدن او به اسلام، بیشتر یمن بدون جنگ تحت سلطه مسلمانان قرار گرفت. امام علی (ع) خود یکی از جمله فرستادگان مهم پیامبر بود که نقش مهمی در مسلمان ساختن یمن ایفا کرد. باید توجه داشت که اگرچه یمن در هنگام ظهور اسلام در حجاز بخشی از قلمرو ایران ساسانی بود، اما اکثریت قاطع مردم آن عرب و غیرزرتشتی بودند.

از تعداد ایرانیان حاضر در یمن در هنگام ورود فرستادگان پیامبر اسلام به این سرزمین بی اطلاع هستیم اما تعداد آنها نباید زیاد بوده باشد. هیچ گزارشی تاریخی از جنگ مسلمانان با ایرانیان یمن در دسترس نیست. هر چند درگیری‌هایی با عرب‌های غیرمسلمان یمن پیش آمد. بنابراین اگرچه امام علی (ع) نقش مهمی در جدا کردن یمن از قلمرو ساسانیان ایفا کرد، اما ورود اسلام به یمن تقریباً بدون جنگ رخ داد و سلطه ساسانیان بر این سرزمین از قبل بسیار کم شده بود.

نقش امام علی (ع) در فتوحات مسلمانان در ایران

فتح ایران به دست مسلمانان عمدتاً در دوران خلافت عمرو عثمان اتفاق افتاد. نبردهای اصلی، از جمله قادسیه (۶۳۶ میلادی)، جلولاء (۶۳۷ میلادی) و نه‌اوند (۶۴۲ میلادی)، تحت فرماندهی فرماندهانی مانند سعد بن ابی وقاص، خالد بن ولید، عبدالله بن عمرو و نعمان بن مقرن انجام شد. با این حال، علی (ع) در این لشکرکشی‌ها شرکت نداشته است.

عدم شرکت امام علی (ع) در فتوحات مسلمانان از سوی برخی دلایلی مبنی بر مخالفت او با این فتوحات عنوان شده است. اما چنین نتیجه‌گیری درست نیست. براساس منابع تاریخی صدر اسلام از جمله تاریخ طبری، می‌دانیم که امام علی (ع) در مدینه در زمره مشاوران مهم سه خلیفه اول قرار داشت. او در زمینه‌های حکومت، مالیات و سیاست‌های نظامی مشاوره‌های حقوقی و مذهبی ارائه

می داد، و تردیدی نیست که مشاوره های او مربوط به فتوحات و چگونگی اداره سرزمین های فتح شده هم می شد.

هیچ منبع تاریخی وجود ندارد که به مخالفت امام علی (ع) با فتوحات اشاره کرده باشد و از نظر اسلامی نیز هیچ دلیلی برای مخالفت با گسترش اسلام از طریق فتوحات نمی توانست وجود داشته باشد. اما مهم ترین شاهدی که ثابت می کند امام علی (ع) مخالف فتوحات نبوده است، حضور فعال و مشارکت برخی از یاران نزدیک او در این نبردها است. اگر امام علی (ع) واقعاً چنانکه عده ای ادعا می کنند مخالف فتوحات می بود، یاران نزدیکش از جمله سلمان فارسی را از شرکت در این جنگ ها بر حذر می داشت.

به جز سلمان فارسی که اصلاً ایرانی بود، برخی دیگر از یاران معروف امام علی (ع) که در جنگ ها علیه ایران ساسانی حضور داشتند مالک اشتر، عمار ابن یاسر و حجر ابن عدی بودند. عمار ابن یاسر از طرف خلیفه عمر به عنوان فرماندار شهر رکوفه انتخاب شد که پایگاه اصلی عملیاتی مسلمانان در غرب و جنوب ایران بود. سلمان فارسی نیز پس از نبرد قادسیه از طرف عمر به عنوان فرماندار تیسفون انتخاب شد.

در مورد حضور یاران نامبرده امام علی (ع) در فتوحات تردیدی نیست چون منابع تاریخی معتبر مختلف همچون تاریخ طبری، فتوح البلدان بلاذری، الکامل ابن اثیر و طبقات الکبری ابن سعد به نقش آن ها در فتح ایران اشاره کرده اند.

شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع)

در طول دوران خلافت امام علی (ع) شورش های مهمی در کرمان، خراسان، فارس، ری و سیستان رخ داد و حتی منابعی از اعزام نیروهای از طرف امام علی (ع) برای فتح دیلم سخن گفته اند. در هنگامی که امام علی (ع) به قدرت می رسید سرزمین

های نامبرده (به جزدیلم) همگی از قبل فتح شده بودند

در واقع بیشتر قلمرو ساسانیان در زمان خلافت عمرو عثمان به دست مسلمانان افتاده بود. از طرفی امام علی (ع) چون پس از ناآرامی های پیرامون قتل عثمان به قدرت می رسید، بلافاصله با جنگ داخلی روبه رو شد

علت شورش های ایرانیان چه بود؟

جنگ داخلی در زمان امام علی (ع) که در تاریخ اسلام به عنوان فتنه اول شناخته می شود، تمام سرزمین های عراق، عربستان و شام را درگیر کرده بود. این درگیری فرصت مناسبی بود تا برخی از ایرانیان که از حاکمیت مسلمانان ناراضی بودند، علیه خلافت شورش کنند. بنابراین شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع) نه به دلیل دشمنی آنها با شخص امام علی (ع)، بلکه نارضایتی کلی از حاکمیت عرب های مسلمان بود

وقتی امام علی (ع) به قدرت می رسید، همچنان اکثریت قاطع مردم ایران غیر مسلمان بودند. دین زرتشتی اگرچه پشتیبانی سیاسی را از دست داده بود، اما همچنان نزد مردم ایران محبوب بود. تردیدی نیست که ایرانی ها همچنان به گذشته درخشان خود در زمان ساسانیان دلبسته بودند. بنابراین از هر فرصتی برای شورش علیه خلافت اسلامی استفاده می کردند

بنابراین با توجه به شرایط گفته شده و همچنین با توجه به جنگ داخلی بین خود مسلمانان، اگر به جای امام علی (ع) هر کس دیگری به قدرت رسیده بود، باز هم شورش های ایرانیان به وقوع می پیوست

لازم به ذکر است که مشابه این شورش ها در زمان خلافت عثمان و عمر هم رخ داده بود و بعد از امام علی (ع) هم ادامه یافت چنانکه در کتاب فرمانروایان کوهستان به تفصیل توضیح داده ام، حاکمیت عرب های مسلمان بر ایران هم همیشه با مشکل و چالش مواجه بود.

تاریخ صدر اسلام در ایران بسیار پیچیده است و مورخان در مطالعه شورش های ایرانیان در اوایل ورود اسلام به ایران مأموریت دشواری دارند. علت اصلی پیچیدگی این مسئله تعداد زیاد شورش های ایرانیان در این دوره است در واقع ایرانی ها از هر تغییری در مرکز خلافت برای شورش علیه حاکمان عرب مسلمان استفاده می کردند.

شورش مردم فارس و کرمان

برای سرکوب شورش های ایرانیان، امام علی (ع) هیچگاه شخصاً وارد عمل نشد بلکه افراد مشخصی را مأمور این کار کرد.

از بین شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع) شورش مردم فارس و استخر از همه سخت تر و شدید تر به نظر می رسد. با بررسی منابع تاریخی روشن می شود که بلافاصله بعد از کشته شدن عثمان، مردم استخر علیه دستگاه خلافت شورش می کنند که امام علی (ع) این شورش را با فرستادن عبدالله ابن عباس پسر عمویش سرکوب می کند.

تمامی روایات تاریخی تأکید دارند که عبدالله ابن عباس شورش مذکور را با خون ریزی و کشتار گسترده مخالفان سرکوب کرده است. با این حال این آخرین باری نبود که مردم فارس در زمان خلافت امام علی (ع) شورش کردند.

یک بار دیگر مردم فارس در اواخر حکومت امام علی (ع) یعنی حوالی سال 39 ه. ق. شورش کردند و این بار امام علی (ع) زیاد ابن ابیه را مأمور آرام کردن این استان کرد. گویا شورش مردم کرمان هم در این زمان رخ داده بود.

گزارش‌ها در مورد چگونگی مواجهه زیاد ابن ابیه با شورش‌های کرمان و فارس متناقض است. ظاهراً او رفتار ملایم‌تری با ایرانیان داشته است و دریافته بود که خون‌ریزی و سرکوب‌شدید منجر به شورش‌های بیشتر خواهد شد. به هر حال زیاد با استفاده از شیوه‌های مختلف لشکرکشی و مذاکره موفق شد فارس و کرمان را آرام کند.

جالب است بدانید که این زیاد ابن ابیه والی فارس که از طرف امام علی (ع) مأمور سرکوب شورش ایرانیان در فارس و کرمان شده بود، پدر همان عبیدالله ابن زیاد معروف است که بعدها به عنوان حاکم کوفه منجر به قتل عام خانواده امام حسین (ع) در کربلا شد.

شورش مردم خراسان

در مورد شورش خراسان و سرنوشت شورشیان در زمان خلافت امام علی (ع) نیز روایات مختلفی آمده است که تعدد و تناقض‌های آن‌ها نشان می‌دهد که این منطقه نیز احتمالاً چندین بار در زمان امام علی (ع) شورش کرده بود.

بلاذری در بیان حوادث سرزمین خراسان این روایت را آورده که خراسان در زمان امام علی (ع) سراز فرمان پیچید و امام علی (ع) جعده بن هبیره مخزومی را به آنجا گسیل کرد و او نتوانست اوضاع را آرام کند تا زمانی که علی (ع) کشته شد.

اما طبری پایان این روایت بلاذری را به گونه ای دیگر بیان کرده است. به گفته او امام علی (ع) جعد بن جبیره را پس از نبرد صفین به خراسان فرستاده و او در آنجا با شورش مردم مواجه شده است. سپس امام، خلیده بن یرویعی را به آنجا فرستاد و او توانسته اوضاع را آرام کند.

ابن اثیر دیگر موه نامدار تاریخ اسلام نیز به انتساب جعد بن هبیره بر خراسان اشاره کرده است و نقل کرده است که امام علی (ع) خلید بن قرة یرویعی را روانه آنجا کرد و او توانست با مردم آن سامان آشتی کند. این آشتی می تواند بیانگر آرام کردن شورش بدون جنگ و خون ریزی باشد.

شورش مردم ری

بلاذری همچنین گزارش جالبی از شورش مردم ری در زمان خلافت امام علی (ع) دارد. به گزارش او، امام علی (ع) یزید بن یتم الله بن ثعلبه بن عکابه را به عنوان حاکم ری برگزید، اما چون او اختلاس کرد، امام او را برکنار کرد و به زندان افکند و او از زندان گریخت و به معاویه پیوست.

پس از آن مردم ری شورش کردند و ابوموسی اشعری به منظور دفع شورش ری به آنجا رفت و توانست شورشیان را سرکوب کند.

لشکرکشی به دیلم

بلاذری همچنین در گزارشی بسیار مهم از اعزام چه اره زار سپاهی از طرف امام علی (ع) به جنگ دیلم خبر می دهد. اهمیت این گزارش این است که در آن زمان هنوز دیلم به دست مسلمانان فتح نشده بود و اعزام این نیروها از سوی امام علی

(ع) در واقع ادامه سیاست‌های خلفای پیشین در فتح کامل ایران می باشد

به عبارت دیگر، اگر گزارش بلاذری در مورد اعزام لشکر از طرف امام علی (ع) به دیلم درست باشد، بار دیگر ثابت می شود که امام علی (ع) به طور کلی مخالف فتح ایران به دست مسلمانان نبوده است

متأسفانه از سرنوشت این لشکرکشی بی اطلاع هستیم و سکوت منابع تاریخی به ویژه بلاذری در این زمینه می تواند بیانگر شکست این لشکرکشی بوده باشد. چون مسلمانان تا سال‌ها بعد هم نتوانستند دیلم را فتح کنند

البته یک احتمال دیگر هم وجود دارد و آن هم این است که با توجه به ناآرامی‌های زمان خلافت امام علی (ع)، ممکن است لشکریان اعزامی از سوی او به دیلم هرگز وارد جنگ نشده باشند. همچنین تعداد کم نیروهای اعزامی یعنی حدود 4000 نفر، می تواند در اصل به منظور دفاع از مواضع مسلمانان در نزدیکی دیلم فرستاده شده باشند نه حمله به خود دیلم

شورش مردم سیستان

بلاذری در شرح «سجستان و کابل»، از شورش اهالی سجستان (سیستان) در زمان امام علی (ع) سخن گفته است. ابن خلدون نیز گویا با توجه به روایت بلاذری موضوع شورش اهالی سیستان را در زمان خلافت امام علی (ع) با اندکی تغییرات بیان کرده است

از فحوای هر دو گزارش چنین به نظر می رسد که پس از جنگ جمل مردم سیستان علیه دستگاه خلافت شورش می کنند و از پرداخت مالیات به حکومت خودداری می

کنند. در این شورش نیز علاوه بر ایرانیان برخی از مخالفان عرب امام علی (ع) نیز حضور داشتند.

به هر حال این شورش نیز با جنگ سرکوب شد و فرستادگان امام علی (ع) ضمن کشتن مخالفان حکومت سیستان را آرام کردند.

علت عدم موفقیت شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع)

هیچ کدام از شورش های رخ داده در زمان خلافت امام علی (ع) سراسری نبودند. همچنین سایر شورش های رخ داده در نقاط مختلف ایران در سال های آغازین پس از سقوط ساسانیان به سطح ملی نرسیدند. منظور از سطح ملی شورشی است که اگر نه تمام کشور ایران، بلکه بخش بزرگی از آن را درگیر کرده باشد.

شورش ها یا قیام های رخ داده در نقاط مختلف ایران پس از سقوط ساسانیان همگی در اصطلاح منطقه ای یا ناحیه ای بودند. به سختی می توان بین این شورش ها یک پیوند یا ارتباط خاص پیدا کرد. هر از چند گاهی مردم هر منطقه ای که توانش را داشتند بنا به دلایلی علیه خلافت شورش می کردند.

محدود بودن این شورش ها به یک منطقه خاص باعث می شد تا به راحتی از طرف دولت مرکزی سرکوب شوند. اگر رهبران این شورش ها موفق به سازماندهی یک شبکه ارتباطی موفق بین نقاط مختلف ایران می شدند و با اتحاد با یکدیگر نیروهای بزرگ تری تشکیل می دادند، شانس آن ها در برابر دولت مرکزی افزایش می یافت.

حتی شورش های بزرگ منطقه ای همچون قیام خرمدینان به رهبری بابک خرمدین از آذربایجان نیز در نه ایت به دلیل نرسیدن به سطح ملی شکست خوردند.

یک نکته دیگر در مورد قضاوت درباره دلایل شکست شورش های ایرانیان در زمان خلافت امام علی (ع) یا در زمان دیگر خلفای راشدین عدم اطمینان از اهداف چنین شورش هایی است. آیا شورشیان به دنبال بیرون راندن عرب های مسلمان از منطقه خود و تشکیل حکومت جدید بودند یا مخالفت آنها مربوط به مسائل کوچک تری همچون میزان مالیات هایی بود که حاکمان مسلمان دریافت می کردند؟

از بعد از مرگ یزدگرد سوم شاهنشاه ساسانی بعید به نظرمی رسد که شورش های ایرانیان به منظور تشکیل نوعی حکومت ملی یا حتی محلی بوده باشد. آنها قاعدتاً با توجه به شرایط آن زمان دریافت بودند که سرنگونی خلافت اسلامی یا حتی مستقل شدن از آن تقریباً غیرممکن است.

آیا ایرانیان در شهادت امام علی (ع) نقش داشتند؟

در سال های اخیر مطالب زیادی در فضای مجازی منتشر شده است مبنی بر اینکه ابن ملجم مرادی قاتل امام علی (ع) همان به من جادویه سردار نامدار ساسانی است. این مطلب کاملاً اشتباه است و به من جادویه و ابن ملجم دو فرد متفاوت هستند.

تَسَبُّب و تَبَارِئِن ملجم مرادی قاتل امام علی (ع) بر اساس منابع معتبر تاریخی قابل شناسایی است. پدر او مادراو با قبایل اصیل عرب در یمن و جنوب عربستان پیوند داشتند و هیچ ربطی بین او و به من جادویه ایرانی نمی توان یافت.

نتیجه

به طور کلی شورش‌های ایرانیان در زمان خلافت امام علی(ع) عمدتاً ناشی از نارضایتی عمومی ایرانیان از حاکمیت اعراب مسلمان بود، نه مخالفت خاص با شخص امام علی(ع). بررسی منابع تاریخی ثابت می‌کند امام(ع) اگرچه مستقیماً در فتوحات ایران مشارکت نداشت، اما مشاوره‌های راهبردی به خلفای پیشین ارائه می‌داد و یاران نزدیکش مانند سلمان فارسی در فتوحات حضور فعال داشتند.

در واقع شورش‌های ایرانیان در این دوره بیشتر واکنشی به تغییر ساختار سیاسی و تضعیف هویت ملی بود تا تقابل مذهبی. امام علی(ع) نیز به عنوان خلیفه مسلمین ناگزیر به حفظ وحدت قلمرو اسلامی بود. شورش‌های این دوره نمایانگر آغاز فرآیند پیچیده تعامل ایرانیان با حکومت خلافت اسلامی است که در ادوار بعدی به شکل‌های دیگری تداوم یافت.